

גליון קכ"ב (שנה ג')
פרשת ויקרא תשפ"ה

אוצר באר ישעקב

שיעורי הגאון הגדול מוה"ר רבי יעקב גרינוואלד שליט"א
רב בית המדרש החסידי בעלזא "זכרון רפאל" בני ברק וחבר הביד"צ דקהל מחזיקי הדת באר"י

ביטול חמץ קודם שנתחמץ או קודם שבא לרשותו (א)

ספק במבטל קודם זמן האיסור או קודם שנתחמץ שיחול בזמן שנאסר ✦ שריפת חמץ שנתחמץ בפסח ביום טוב ✦ דעת הב"ח שאפשר לבטל קמח שלא נתחמץ לכשיתחמץ ✦ ביטול חמץ שאינו ברשותו לכשיבוא לרשותו ✦ ביאור הנתיות בב"ח על פי הר"ן שביטול חמץ הוא גילוי דעת בעלמא ✦ ראיית הקצות שאי אפשר להפקיר דבר שאינו ברשותו ✦ גם לר"ן שביטול חמץ אינו הפקר גמור שייך לדון מצד דבר שלא בא לעולם ✦ דעת המקור חיים כדבריו בנתיבות ✦ יישוב קושית הפרי מגדים ממה שמבטל ביום טוב אף שאין בידו להחמיצו

שלא בא לעולם, ושייך להקנותו במתנה. וכן אם ירצה יכול להפקיר כל נכסיו, אף דברים שאינם חמץ, ולכן פשוט שמצד הדין גם בביטול יכול לבטל באופן כזה שיחול הביטול לכשיתחמץ.

והוסיף עוד, שלפי מה שמוכח ברמב"ם (הל' נדרים פ"ב הי"ד) שאין הפקר כדין מתנה, אלא הוא מדין נדר, אם כן ודאי שחל גם על דבר שלא בא לעולם או שאינו ברשותו, וכמו נדר שחל באופן זה. וממילא פשוט שהוא הדין בביטול חמץ שהוא מדין הפקר, שיכול לבטל כל חמץ שיבא לרשותו אף על פי שעכשיו עדיין אינו ברשותו. וכן יכול לבטל קמח שלא נתחמץ, אף על פי שעדיין אין החמץ בעולם. ואם כן אין הטעם בקמח שנתחמץ בתוך הפסח משום שאין יכול דבר שלא בא לעולם או לרשותו.

אלא הטעם, ביאר הב"ח, אינו אלא משום שבנוסח הביטול שתיקנו לומר 'כל חמירא וחמיעא דאיכא ברשותי' וכו', אין מוזכר רק חמץ שכבר נתחמץ ומונח ברשותו, ולא הזכיר שמבטל חמץ שיתחמץ אחר כך. אבל לעולם אם ירצה אדם לפרש בלשונו שמבטל גם כל חמץ שיתחמץ אחר כך ושיבא לרשותו ויתחמץ, בוודאי מועיל הביטול אף על זה.¹

ביטול חמץ שאינו ברשותו לכשיבוא לרשותו
נתבאר לנו דעת הב"ח, שאפשר לבטל חמץ שאינו ברשותו באופן שיחול הביטול כשיבא לרשותו או כשיתחמץ משני טעמים.

שאינו עובר עליו מן התורה כיון שביטולו, ודאי שאסור לשורפו ביום טוב. אבל כשלא ביטל חמצו, שאז חייב לבערו מן התורה, נחלקו הראשונים אם רשאי לשורפו ביום טוב, שיש צד לומר שזה נחשב צורך יום טוב בכדי שלא יעבור עליו, כמובא בטור (או"ח סי' תמו).

הב"ח מסיק, שמאחר ורוב פוסקים סוברים להלכה שמוותר לשרוף ביום טוב חמץ הנמצא כשלא ביטלו, לכן גם בנידון שלפנינו שנתחמץ ביום טוב רשאי לשורפו ביום טוב. ואף על פי שזה ביטול חמץ קודם הפסח, מכל מקום קמח זה שנתחמץ ביום טוב לא היה בכלל הביטול, שהרי בשעה שביטל חמצו לא היה קמח זה חמץ, והרי זה כקנה חמץ לאחר שביטל, שמאחר שלא היה ברשותו בשעת הביטול לא חל עליו הביטול, ולכן רשאי לשורפו ביום טוב.²

דעת הב"ח שאפשר לבטל קמח שלא נתחמץ לכשיתחמץ

וכתב שם הב"ח לבאר הטעם שקמח שנתחמץ בתוך הפסח אינו בכלל הביטול, שאין זה משום שאין אדם יכול לבטל חמץ שעדיין אינו בעולם או שאינו ברשותו, וכדין מתנה שאי אפשר להקנותה כשעדיין לא באה לעולם או שאינה ברשותו. שאפילו אם הפקר דינו כמתנה, מכל מקום כאן הרי היה יכול להחמיצו בידיים בשעת הביטול קודם פסח, וכל דבר שבידו אינו נחשב כמחוסר מעשה (ראה קידושין סב.), וממילא אין זה כדבר

הנה הדין פשוט בגמרא (פסחים ו:)
ובשולחן ערוך (או"ח סי' תלד סעי'
ב), שאי אפשר לאדם לבטל חמץ רק קודם
שנאסר, אבל לאחר זמן איסורו, מאחר שנאסר
גם בהנאה אין החמץ ברשותו, וממילא אינו
יכול לבטלו.³

ספק במבטל קודם זמן האיסור או קודם שנתחמץ שיחול בזמן שנאסר

ויש לחקור, איך הדין כשאמר קודם זמן
האיסור שמבטל באופן שיחול הביטול בזמן
שנאסר. האם גם באופן זה אין הביטול חל,
כיון שבזמן שנאסר אין החמץ ברשותו ואין
שייך שיחול אז הביטול. או שמא מאחר
ששניהם - האיסור והביטול - באים כאחד,
יכול הביטול לחול, ורק לענין שיחול הביטול
לאחר שכבר נאסר ויצא מרשותו, על זה
אמרו שאין שייך ביטול באופן כזה, אבל אם
רגע הביטול הוא ברגע שנאסר יכול הביטול
לחול, ששניהם חלים כאחד.

כמו כן יש להסתפק כעין זה, אף לאחר
זמן האיסור קודם שנתחמץ, שאז הוא עדיין
ברשותו ויכול לבטלו, איך הדין כשמבטלו
באופן שיחול הביטול בשעה שנתחמץ, האם
שייך שיחול אז הביטול.

שריפת חמץ שנתחמץ בפסח ביום טוב

והנה מצאנו בב"ח בתשובותיו (הישנות סי'
קכד), שדן בענין קמח שירדו עליו גשמים
בפסח ונתחמץ, האם רשאים לשורפו ביום
טוב. וכתב הב"ח, דהנה כשביטל חמץ קודם
לפסח, ומצא חמץ גמור ברשותו ביום טוב,

<<<

שירדו עליו גשמים ביום טוב ונתחמץ, צריך לשורפו אף
ביום טוב, כיון שקמח זה לא היה בכלל הביטול.

ג) והשערי תשובה (סי' תמו ס"ק) מעתיק את דברי תשובות
הב"ח אלו. ויש שבאמת נוהגים כך לומר בשעת הביטול
שמבטלים גם מה שיתחמץ אחר כך.

ועשאו הכתוב כאלו הן ברשותו, ואלו הן, בור ברשות
הרבים וחמץ משש שעות ולמעלה. וכן נפסק בשולחן
ערוך שם: 'מששתגיע שעה ששית נאסר ואין בידו
לבטלו'.

ב) וכן כתב הב"ח בפירושו על הטור (שם), שלהלכה קמח

א) בגמרא שם מבואר, שהבדק צריך שיבטל, 'שמא
ימצא גלוסקא יפה ודעתיה עילויה', והקשו שיבטלנה
כשימצא אותה, ותיצו 'דילמא משכחת ליה לבתר
איסורא, ולא ברשותיה קיימא, ולא מצי מבטל,
דאמר רבי אלעזר, שני דברים אינן ברשותו של אדם,

א. משום שאף אם הפקר דומה לשאר קנינים ואינו נוהג בדבר שלא בא לעולם ובדבר שאינו ברשותו, מכל מקום כל שבידו אינו נחשב כדבר שלא בא לעולם. ב. לדעת הרמב"ם שהפקר כנדר, אינו דומה הפקר לשאר קנינים, אלא נוהג אף בדבר שאינו ברשותו ובדבר שלא בא לעולם.

ולכאורה לפי הטעם הראשון, כשאין החמץ ברשותו לא יוכל לבטלו עכשיו שיחול לכשיבא לרשותו. שדווקא כשהוא ברשותו ועדיין לא נתחמץ שייך לומר שכיון שבידו לחמצו נחשב כאילו כבר בא לעולם, אבל לא כשאינו ברשותו. מה שאין כן לטעם השני, ודאי שיכול לבטל אף כשאין החמץ ברשותו, ומבטלו לכשיבא לרשותו כמו בנדר. אולם מדברי הב"ח משמע, שאף לטעם הראשון יכול לבטל אף כשאינו ברשותו. ויתכן שסבר הב"ח שאף זה נחשב כבידו, כיון שבידו לקנותו.

ביאור הנתיבות בב"ח על פי הר"ן שביטול חמץ הוא גילוי דעת בעלמא

בגוף דברי הב"ח צריך ביאור, איך מסיק בפשיטות שיכול לבטל חמץ שאינו ברשותו, והרי הדין פשוט בגמרא שאי אפשר לבטל חמץ שאינו ברשותו כמובא לעיל, ואיך כתב הב"ח שיש ביטול לחמץ שאינו ברשותו.

ובהכרח צריך לומר, שלא דיברו בגמרא אלא לאחר שנאסר ויצא מרשותו ורוצה עכשיו לבטלו, ועל זה אמרו שזה אי אפשר, כיון שעכשיו אינו ברשותו ואין הביטול יכול לחול עכשיו, אבל כשמבטל בזמן שעדיין לא נאסר, אף שעדיין אין הדבר ברשותו ומבטלו שיחול כשיבא לרשותו, סבר הב"ח שזה ודאי שייך לעשות. ולא מיבעיא כשיבא לרשותו קודם זמן האיסור, שבזה בוודאי יכול לבטל עכשיו, אלא אף אם יבוא לרשותו או שיתחמץ לאחר זמן האיסור, גם בזה מועיל לבטל קודם זמן האיסור שיחול הביטול אחר כך כשיתחמץ, שהרי מזה דיבר הב"ח, מקמח שנתחמץ ביום טוב לאחר שכבר חל איסור חמץ.

וכן כתב הנתיבות המשפט (ס' ריא ס"ק א) לבאר בדעת הב"ח, שאין דבריו דומים למה שאמרו בגמרא שאי אפשר לבטל החמץ לאחר שנאסר. ומוסיף לבאר הטעם, על פי מה שכתב הר"ן (תחילת פסחים) שביטול חמץ הוא גילוי דעת בעלמא שאינו רוצה לזכות בחמץ, שהרי חמץ לאחר זמן האיסור באמת אינו ברשותו של אדם ולא היה לו לעבור עליו, אלא שעשאתו התורה כאילו הוא ברשותו להתחייב עליו, ולכן די בגילוי דעת בעלמא שאינו חפץ לזכות בו לאחר זמן האיסור, ואין צריך הפקר גמור.

לפי זה מובן היטב, שלאחר שנאסר, שהחמץ באמת אינו ברשותו, רק עשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו, לכן אינו יכול לגלות דעתו, כיון שכבר התחיל האיסור קודם שגילה דעתו. אבל קודם שנאסר מועיל לגלות דעתו שאינו חפץ בו לכשיאסר, וממילא גם קודם שבא לרשותו או קודם

שנתחמץ יכול לגלות דעתו שאינו חפץ לזכות בו כשיאסר.

ראיית הקצות שאי אפשר להפקיר דבר שאינו ברשותו

הקצות החושן (שם ס"ק ד) הקשה על דברי הב"ח, מסוגית הגמרא (בבא קמא טו.) גבי צנועין שהיו מחללין על מעות את הפירות של כרם רבעי שליטתו בני אדם משדותיהן. ומבואר שם בגמרא, שבהכרח עשו את החילול בתחילת היום ולא בסופו, שכיון שאין אדם יכול להקדיש דבר שנגזל ממנו אף שהוא שלו משום שאינו ברשותו, לכן אין שייך לחלל בסוף היום כל מה שנלקט, שזה שנלקט אינו ברשותו. ורק בתחילת היום קודם שנלקטו, כשעדיין הפירות ברשותו, יכול לומר שכל מה שיתלקט במשך היום יהא מחולל על מעות מעכשיו. וזה מועיל רק אם אנו אומרים 'יש ברירה', שבסוף היום נתברר שמה שנלקט במשך היום היה בכלל החילול.

ואמרו שם בגמרא עוד, 'צנועין ורבי דוסא אמרו דבר אחד', שרבי דוסא אמר שם לגבי לקט [לפי מסקנת הגמרא], שהעניינים אינם יודעים את הדין שרק שנים הם לקט ושלשה אינם לקט, ולכן יאמר הבעל הבית בשחרית קודם שבאים העניינים, שכל מה שילקטו העניינים היום יהא הפקר. ומבואר שגם לגבי הפקר הדין כן, שאין אדם יכול להפקיר דבר שאינו ברשותו, ואין יכול לומר בסוף היום כל מה שליטתו היום יהא הפקר, רק קודם שליטתו כשעדיין הפירות ברשותו יכול לומר שכל מה שילקטו היום יבורר שהיה בכלל ההפקר.

ועל כל פנים כתב הקצות החושן, שמבואר מדברי הגמרא שלא כדברי הב"ח, אלא שאי אפשר להפקיר דבר שאינו ברשותו. וכן העיר **הברוך טעם** בגליון על הפרי מגדים (או"ח סי' תמו א"א ס"ק א) שהעתיק את דברי הב"ח, וכן העיר בספר תשובותיו (עטרת חכמים ח"מ סי' טו).

אולם הנתיבות המשפט (שם) כתב על דברי הקצות החושן, שלפי מה שנתבאר לא קשה מידי, שבוודאי מודה הב"ח שאי אפשר להפקיר חמץ בזמן שכבר אינו ברשותו כמבואר בגמרא, אלא שחידש הב"ח שיכול לומר שאינו חפץ לזכות בו לכשיבא לרשותו.

ומבואר שנחלקו הקצות החושן ועוד כמה אחרונים עם הב"ח והנתיבות המשפט, אם שייך שיחול ביטול חמץ בשעה וברגע שנאסר, כשעושה את מעשה הביטול קודם שנאסר. ולכאורה לפי דעת הב"ח כפי מה שביאר דבריו הנתיבות המשפט על פי דברי הר"ן, הרי כל ביטול חמץ שמבטל קודם זמן האיסור כך הוא, שאין הביטול חל מיד בשעת הביטול, אלא מגלה דעתו שכשיבא זמן האיסור ויצא החמץ מרשותו אינו חפץ שיהא שלו לעבור ולהתחייב עליו. ומטעם זה סבר הב"ח, שיכולים לבטל גם קודם שנתחמץ וקודם שבא לרשותו, כיון שממילא אין הביטול חל עכשיו אלא בזמן האיסור.

גם לר"ן שביטול חמץ אינו הפקר גמור שייך לדון מצד דבר שלא בא לעולם

אך צריך עיון בדברי הב"ח, שאם דבריו הם על פי דברי הר"ן, שהביטול אינו הפקר גמור אלא רק גילוי דעת שאינו חפץ לזכות בחמץ, מדוע הוצרך הב"ח לדון ולפלפל אם נוהג ביטול בדבר שלא בא לעולם, והוצרך לכתוב את שני הטעמים שהובאו למעלה. הרי כל הביטול הוא רק גילוי דעת שאינו חפץ לזכות בו, וממילא פשוט שאם מגלה דעתו שאינו רוצה לזכות בו לכשיתחמץ מועיל, ומה איכפת לנו אם כבר נתחמץ עכשיו או לא. וכן במגלה דעתו שאינו חפץ לזכות בו לכשיבא לרשותו פשוט שמועיל, ואין לזה כל שייכות לנידון דבר שלא בא לעולם לגבי קנינים והפקר.

ואפשר שהבין הב"ח, שאף לדעת הר"ן אין זה גילוי מילתא בלבד, אלא יש כאן איזה חלות של הפקר, רק שיש בזה קולות שונות משאר הפקר, ולכן יש לזה שייכות לדיני קנינים בדבר שלא בא לעולם, ולכן פלפל הב"ח ודן אם יש בזה חסרון מצד דבר שלא בא לעולם.

ובאמת שעצם דברי הב"ח חידוש הם, מה שדן על קמח שהוא עכשיו ברשותו ולא נתחמץ עדיין, והבין שזה נחשב כדבר שלא בא לעולם. שלכאורה היה אפשר לומר, שאין לזה שייכות כלל לדבר שלא בא לעולם, שכיון שהקמח ברשותו הרי הוא כמפקירו מעכשיו אף שאינו חמץ בתנאי שיחמיץ, ואם נתחמץ אחר כך ונתקיים התנאי נתברר שחל הביטול למפרע. ואף לולא דברי הר"ן, אף אם נאמר שכל ביטול חמץ חל מיד ונעשה הפקר גמור, נראה פשוט שגם קמח שיתחמץ אחר כך אפשר לבטל.

אמנם לפי מה שכתבנו, שאף לדעת הר"ן יש איזה חלות של הפקר בביטול חמץ אלא שחל אחר כך בזמן שנאסר, לפי זה היה צד להחמיר בזה יותר לדעת הר"ן. שהרי לדעתו אינו מפקירו מעכשיו כשהחפץ אינו חמץ ואינו איסור, ואין הביטול חל רק אחר כך לכשיתחמץ, ולכן היה לו צד לומר שזה נחשב כדבר שלא בא לעולם.

דעת המקור חיים כדבריו בנתיבות

גם בספרו **מקור חיים** (ס' תלד ביאורים ס"ק ב) כתב הגאון מליסא כך בפשיטות להלכה, שאדם יכול לבטל חמץ שאינו ברשותו לכשיבא לרשותו, והיינו כמו שנקט בספרו נתיבות המשפט כדעת הב"ח, אך שם במקור חיים לא הזכיר כלל את דברי הב"ח.

עיינן שם שכתב לענין הדין המובא **בשולחן ערוך** (שם סעי' ד), ששליח יכול לבטל החמץ של משלחו. והקשה שם **הטורי זהב** (ס"ק ו), וכי בשופטני עסקינן, מדוע אינו מבטל הוא בעצמו היכן שנמצא, ומה צורך בעשיית שליח. וכתב המקור חיים, שאפשר להעמיד דין זה בחמץ שעדיין אינו ברשותו, ובעל הבית יוצא מביתו ומצוה לשלוחו שכשיבא החמץ לרשותו לכתחילה ימכרנו לנכרי, ומה שלא יהיה באפשרותו למכור יבטל.

אולי אפשר לומר שדבר שבידו לעשותו אף שיש איסור בדבר נחשב כבידו. ובאחרונים מצאנו נידון כזה בכמה מקומות (ראה אבני מלואים סי' ז ס"ק ח: שער המלך הל' איסורי ביאה פי"ח הכ"ד).

גם יש לתרץ בענין אחר, שאף שאין בידו להחמיצו, מכל מקום בידו להפקירו בהפקר גמור קודם שיחמיץ, ולכן יכול אף לבטלו בלבו. ואולי אפשר לומר עוד, שאף שאינו רשאי להחמיץ העיסה ואין זה בידו, מכל מקום מה שהעיסה עומדת להחמיץ מאליה ובוודאי תחמיץ זה עדיף מבידו, שהרי אין זה מחוסר שום מעשה.

והאחרונים האריכו עוד הרבה בענין זה לדון לכאן ולכאן, ונשאו ונתנו בדברי הב"ח הנ"ל, ובדברי המגן אברהם (סי' תמו ס"ק ב) בזה, ובעזרת השם בגילון הבא נרחיב עוד בדבריהם.

מיד, יש להקשות מדברי הגמרא (פסחים ז.), שתלמיד היושב בבית המדרש ביום טוב ונזכר שיש לו עיסה מגולגלת בביתו מבטלה בליבו קודם שתחמיץ ותיאסר, ונפסק דין זה בשולחן ערוך (סי' תמד סעי' ח), והרי ביום טוב שכבר חל איסור חמץ בעולם אין בידו להחמיצו, ואף על פי כן מועיל לבטלו. ואי אפשר לומר שמבטלו מעכשיו בלבו קודם שתחמיץ, שבביטול כזה קודם שתחמיץ אין מועיל ביטול בלב, אלא צריך הפקר גמור. וכיון שאמר בגמרא שמבטלו בלבו, בהכרח שהטעם כביאור הר"ן שביטול חמץ אינו אלא גילוי מילתא בעלמא שאינו חפץ לזכות בו, וביטול כזה אינו חל מיד אלא בשעה שיחול האיסור.

ומוכח מדברי הפרי מגדים, שגם הוא הבין שדברי הב"ח הם על פי דברי הר"ן, וכמו שפירש הנתיבות המשפט. אך מה שהקשה הפרי מגדים, שביום טוב אין בידו להחמיץ,

אולם המקור חיים הקשה על זה, שכיון שבשעה שעשאו שליח לא היה החמץ בעולם, איך יכול לעשותו שליח על כך, הרי כל דבר שאין אדם יכול לעשותו בעצמו אינו יכול לעשות עליו שליח. וכתב, שלפי דברי הר"ן שביטול חמץ אינו אלא גילוי מילתא בעלמא, שמגלה דעתו שלא ניהא ליה שיהא החמץ ברשותו לאחר זמן האיסור, לפי זה יכול לסלק עצמו גם מדבר שלא בא לעולם, שמגלה דעתו שאינו חפץ לזכות בו, וממילא יכול גם לעשות שליח על זה.¹

יישוב קושית הפרי מגדים ממה שמבטל ביום טוב אף שאין בידו להחמיצו

גם הפרי מגדים (סי' תלו מש"ז ס"ק ז) הביא את דברי הב"ח, שאם אומר בפירוש שכל מה שעתיד להתחמץ יהא בטל מועיל, ואת נימוקיו. וכתב, שעל טעם הראשון שכתב הב"ח שמועיל משום שבידו להחמיצו

על זה, שמה שכתב שאפשר לבטל החמץ קודם שיחמיץ, זה וודאי דבר פשוט, וכן מפורש בגמרא (פסחים ז.) שתלמיד היושב לפני רבו ביום טוב ונזכר שיש עיסה מגולגלת בתוך ביתו ומתיירא שמא תחמיץ, קדים ומבטל ליה בלבו קודם

לדוד (ראה בתהלה לדוד (סי' תלד סעיף ד) שכתב על דברי המקור חיים והנתיבות המשפט, שהדברים מעורבבים וצריכים ביאור. ובשו"ת תשובה מאהבה (ח"ב סי' רמח, בהערות על הלכות פסח סי' תלד) העתיק את דברי הב"ח, וכתב

על זה, שמה שכתב שאפשר לבטל החמץ קודם שיחמיץ, זה וודאי דבר פשוט, וכן מפורש בגמרא (פסחים ז.) שתלמיד היושב לפני רבו ביום טוב ונזכר שיש עיסה מגולגלת בתוך ביתו ומתיירא שמא תחמיץ, קדים ומבטל ליה בלבו קודם

♦ תמצית השיעור ♦

ונתיבות דוחה להר"ן שביטול חמץ הוא גילוי דעת.
מה שהוצרך ב"ח לטעמים מדוע אין בזה משום לא בא לעולם, צריך לומר שגם לר"ן יש חלות הפקר, אלא שקל יותר.
קושית פרי מגדים מיש לו עיסה מגולגלת מבטלו ביום טוב, אף שאין בידו להחמיצו.
יתכן שגם באיסור נחשב בידו, או משום שבידו להפקירו, או שכשעומד להחמיץ עדיף מבידו.

כשהחמץ אינו ברשותו לכאורה תלוי בשני הטעמים, שהרי אין בידו להחמיצו. ובב"ח משמע שמועיל, ואולי משום שבידו לקנותו.
נתיבות מבאר בב"ח, שרק אחר שנאסר אי אפשר לבטל מה שאינו ברשותו, אבל קודם שנאסר מבטל, שמגלה דעתו שאינו חפץ בו.
קצות מוכיח מצנועין שאי אפשר להפקיר מה שאינו ברשותו אף לכשיהיה ברשותו,

אי אפשר לבטל חמץ אחר זמן האיסור, שאינו ברשותו.
ספק אם אפשר לומר קודם זמן האיסור שיתבטל בזמן שנאסר, או אף לאחר מכן.
ב"ח מתיר לשרוף ביום טוב קמח שנתחמץ. שאף שביטול חמץ, הביטול היה רק על מה שנתחמץ כבר.
בב"ח שהיה יכול לבטל לכשיתחמץ, משום שבידו להחמיץ, ומשום שהפקר כנדר וחל על דבר שלא בא לעולם.

לאור באור התורה

הביאו ברכה לתוך ביתכם - ספרי 'באר יעקב' הנפלאים שיעורים וסוגיות מאור תורתו של עמוד התורה שליט"א אוצרות יקרים מפז מעומקה של תורה - לארכה ולרחבה ערוכים וכתובים בטוב טעם ודעת ובשפה שוה לכל נפש

להשיג בחנויות הספרים המובחרות

לפרטים נוספים: 053-314-4155

כל הזכויות שמורות | יו"ל ע"י מכון 'טעם התורה' להוצאת שיעורי הגאון הגדול מוה"ר רבי יעקב גרינוואלד שליט"א להערות והארות ולכל ספרי המכון: טל: +972-54-8470816 | דוא"ל: taamhatoreh@gmail.com

'מתעסק' - אם יש בזה איסור מן התורה

מן התורה לבדוק את ביתו, כדי שלא יהיה לו חמץ בביתו ויעבור על 'בל יראה' בשוגג. והקשה המקור חיים, שהרי המתעסק באיסור פטור, ומכל שכן כשאינו מתכוון כלל שפטור, ואם כן כאשר אינו בודק את ביתו מחמץ ויש לו חמץ בביתו בפסח, מדוע עובר על איסור בשוגג, הרי לא גרע ממתעסק שפטור. אמנם רבי עקיבא איגר (שם) כתב, שלדעתו אין מקום לקושיא זו, שהרי אף מתעסק עובר על איסור תורה, אלא שלא חייבה התורה עליו חטאת, ולכן חייב בדיקה.

ובאגלי טל (מלאכת קוצר ס"ק כד אות יב) הביא את דברי רבי עקיבא איגר בתשובה הנ"ל לענין מתעסק, שכתב דבר חדש שמתעסק אסור מן התורה, וכתב עליו: 'אני אומר, החדש אסור מן התורה', שודאי מתעסק אינו אלא איסור דרבנן, אף שהמיעוט 'בה' כתוב אצל קרבן. ומוכיח כן משנים שעשאוהו, שאף שגם שם המיעוט 'בעשותה' כתוב אצל קרבן, מכל מקום אין בזה איסור תורה אלא איסור דרבנן, ואם כן הוא הדין למתעסק, שכשמיעטה התורה בקרבן, אין המיעוט רק מקרבן, אלא מעיקר העבירה. וראה מה שכתב עוד בזה בתשובותיו (**אבני נזר** או"ח סי' פה אות א).

[איברא, שרבי עקיבא איגר עצמו (הגהות רמב"ם הל' שבת פ"א הט"ז) באמת מסתפק גם לענין שנים שעשאוהו, שמא גם בזה יש איסור תורה, והאגלי טל לא ראה את דבריו שם. וראה מה שהארנו בזה ב**באר יעקב** (ח"א, ויקרא).

אמנם יש לציין, שבמקום אחר הביא האגלי טל (מלאכת האופה ס"ק לג אות ג) את דברי רבי עקיבא איגר כדבר המוסכם, שיש איסור תורה במתעסק, בניגוד לדבריו הנ"ל במלאכת קוצר. עיין שם.

גם בתשובותיו (אבני נזר או"ח סי' רנא ס"ק יב) מצאנו שכתב מעצמו כעין סברת רבי עקיבא איגר, אלא ששם כתב כן רק באיסור שבת ודומיו, שיש בהם גם מיתת בית דין, שמאחר שהפטור של מתעסק נאמר בחטאת, לכן כולל הפטור רק חטאת וכת, חטאת מאחר שבו נכתב הפטור, וכתר מאחר שחייב חטאת ישנו רק במקום שחייבים עליו גם כרת, אבל מיתת בית דין שהיא חמורה יותר, אינה כלולה בכלל הפטור של מתעסק, ולכן אף שפטור מחטאת ומכרת אין הפטור יכול לפטור את האיסור תורה.

אך לפי דבריו שם, בשאר איסורים שאין בהם מיתת בית דין, אלא כרת בלבד, לא יהא איסור תורה כלל, שהכל כלול בפטור של מתעסק, ורק באיסור שיש בו גם כרת וגם מיתת בית דין, בזה אומרים שהפטור הוא רק על החטאת והכרת אבל האיסור תורה ישנו. ובזה החמיר רבי עקיבא איגר יותר מהאבני נזר, שלדעת רבי עקיבא איגר יש איסור תורה במתעסק בכל האיסורים, שהפטור של מתעסק אינו כולל את האיסור תורה אלא את הפטור מחטאת ומכרת.

במשנה בכריתות (יט.) למדו מהכתוב (ויקרא ד, כג) 'אשר חטא בה' - פרט למתעסק. והיינו שהמתכוון להגביה את התלוש וחתך את המחובר, פטור מקרבן חטאת.

אמנם ידוע חידושו של **רבי עקיבא איגר** (שו"ת, מהדו"ק סי' ח), שהמיעוט שלמדים מ'בה', הוא רק למעט מחיוב קרבן, אבל עדיין יש ל'מתעסק' עבירה מן התורה, בשונה מהמיעוט של 'מלאכת מחשבת' לענין שבת, שהוא מיעוט בעיקר המלאכה, שאם אינה מלאכת מחשבת אינה בגדר מלאכה כלל, שרק 'מלאכת מחשבת אסרה תורה', ואין איסורה אלא מדרבנן, [אולם ראה **פני יהושע** (שבת מו:), אך הוא דעה יחידה]. אבל מתעסק אסור מן התורה.

על פי זה מבאר רבי עקיבא את דברי הגמרא (בבא קמא כו:): 'אמר רבה, היתה אבן מונחת לו בחיקו ולא הכיר בה ועמד ונפלה, לענין נזיקין חייב, לענין שבת מלאכת מחשבת אסרה תורה'. שלכאורה מדוע צריך להגיע לפטור של מלאכת מחשבת, תיפוק ליה משום המיעוט של 'בה' פרט למתעסק, שהרי לא ידע כלל מהאבן שבחיקו, ולא גרע מהמתכוון להגביה את התלוש וחתך את המחובר. אמנם להנ"ל נחא, שאם הפטור היה רק מחמת 'בה', היה פטור גם מנזיקין, שמאחר שיש כאן איסור תורה אלא שנתמעט לענין קרבן, הרי הוא פטור מחיוב תשלומין משום קם ליה בדרבה מיניה, לכן אמר רבה: 'מלאכת מחשבת אסרה תורה' ואין כאן איסור כלל, ולכן חייב בתשלומין על הנזיקין.

[ומסופר שהגאון רבי **ישראל סלנטר** שלח לשאול את רבי עקיבא איגר, מדוע חייבים לבדוק אוכל מתולעים, הרי אפילו אם יש תולעים לא יהא אלא כמתעסק, ומאוד התפלא שלא קיבל תשובה על כך מרבי עקיבא איגר. לימים פגש את בנו הגאון רבי **שלמה איגר**, ושאלו מדוע לא השיבו אביו. וענהו שתשובה ח' שבשו"ת רבי עקיבא איגר כתב אביו כשקיבל את שאלתו, ומה שלא שלחה אליו, משום שבזמנו היה המרא דאתרא בעירו של רבי ישראל, הגאון רבי **הירש סלנטר**, וחשש מפני כבודו שלא להשיב שאלה שבאה מתושב עירו, ולאחר כמה שנים כששוב נשאל אודות ענין זה משואל אחר, העתיק את תשובה זו. ואף שלא הזכיר בתשובה זו את הנדון של תולעים, עם כל זה לפי מה שכתב בתשובתו שמתעסק הוא איסור תורה רק שפטור עליו מקרבן, מיושבת הקושיא, שלכן צריך לבדוק פירות מתולעים, כדי שלא לעבור על איסור תולעים אף כשהוא מתעסק].

אולם דעת **המקור חיים** (הקדמה לס' תלא), שהמתעסק אין לו איסור כלל. ולפי זה הקשה על מה שכתב **המגן אברהם** (או"ח סי' תלד ס"ק ה), שלכן חייבים לבדוק את הבית מחמץ, משום שהתורה (שמות יג, ז) אמרה: 'לא יראה לך חמץ', ואם יש לו חמץ בביתו אף שהוא אינו יודע מכך הרי הוא עובר על איסור בשוגג, לכן חייב

אולם בדברי **התוספות** (נזיר נד: ד"ה תא שמע)

מפורש שגם ציץ הוא ממין הבגדים. שדנו שם לענין 'חרב הרי הוא כחלל', האם דין זה נאמר

רק בכלי מתכות או בכל המינים, וכתבו שרבינו יצחק מסימפונ"ט הוכיח ממה שאמרו בספרי (חקת סי' קל) שגם בבגדים נאמר חרב הרי הוא כחלל, וסתם בגדים משמע אף שאינם כלי מתכות. אך כתבו שרבינו תם דחה הראיה: 'דתכשיטי כלי מתכות שפיר מיקרו בגדים, כדכתיב בבגדי כהונה אלה הבגדים אשר יעשו, וחשיב ציץ'.

הרי מפורש בדבריהם, שגם הציץ בכלל הבגדים. אלא שיש לעיין במה שכתבו להוכיח כן מזה שציץ נמנה בכלל אלה הבגדים, שלכאורה הרי אדרבה בפסוק זה לא נמנה הציץ, וכפי שאכן כתבו האבן עזרא והבעל הטורים להוכיח משם שציץ אינו בכלל הבגדים. וכן תמחו **המגדל עוז** (הל' נזירות פ"ז ה"ח) והגאון **רבי מאיר אריק** (טל תורה נזיר שם; מנחת פתים ח"מ סי' רמח סע"א) על התוספות.

אמנם כבר הבאנו שם, שמדברי הגמרא (שבת סג) שאמרו 'מנין לתכשיט כל שהוא שהוא טמא מציץ', מוכח שציץ הוא בכלל בגד. ומה שכתבו התוספות להוכיח מ'ואלה הבגדים', צריך לומר כמו שהבאנו שם **מהשפת אמת** (שבת שם) שכיון שבאותה פרשה נתפרש אחר כך סדר עשיית הציץ, משמע שגם הוא בכלל 'ואלה הבגדים', עוד הבאנו שם מהפני יהושע (שם) שציץ הוא בכלל 'ועשו בגדי קדש לאהרן אחיק', ובכלל 'והלבשת את אהרן את בגדיו'. ושכן משמע ממה שאמרו חז"ל בכל מקום שכהן גדול משמש בשמונה בגדים.

גם הגאון רבי **פנחס עפשטיין** זצ"ל (מובא בספר מתורתו של רבי פנחס, ביאורי מקרא ותפילה, עמ' תת-ב) נתקשה בדברי התוספות אלו, עיין שם שכתב שאף אם נאמר שבשאר הכתובים מרומז גם הציץ בכלל הבגדים, מכל מקום התוספות כתבו שבפסוק 'ואלה הבגדים' חשיב ציץ, והרי בפסוק זה לא הוזכר ציץ. וכתב שדוחק לומר שיש טעות הדפוס בתוספות. ומסיק שצריך עיון גדול בזה.

עוד הביא שם משו"ת **הרשב"א** (ח"ב סי' קפג), שנשאל בשכיב מרע שצויה ליתן לאלמנתו כל מלבושיו, אם גם קישורי הראש בכלל. והשיב שהם בכלל המלבושים, שכן גם הציץ בכלל שמונה בגדים.

וראה עוד **בדעת תורה** (סי' תקכט סע"א) שציץ לכמה מראי מקומות בענין זה, וגם הוא ציין לדברי הרשב"א שם. אך מה שכתב שם שמדברי הגמרא בשבת הנ"ל שמציץ נלמד שתכשיט כל שהוא טמא, שמשם מוכח שתכשיט אינו בכל בגד, יש לעיין בכוונתו, שהרי לכאורה משם משמע להיפך, שתכשיט הוא בכלל בגד, ולכן הוא מקבל טומאה, וכפי שכתבנו.

השלמות והערות לג'יון הקודם

על אודות הבאר

בענין אם הציץ נחשב בגד

רבים וטובים העירו לנכון, שבגליון הקודם (קכא) נשמטו בדברינו דברי התוספות המפורשים בנידון, ואכן איתנו - הכותבים והעורכים - יתלו המשוגג, שבעת כתיבת ועריכת הדברים נשמטו חלק מהדברים.

להלן אחד המכתבים שקיבלנו בענין זה:

לכבוד הגליון באר יעקב.

כאבן עזרא (שמות כח ד) כתב שם **הבעל הטורים**, וז"ל: ולא הזכיר ציץ שלא היה מין בגד, עכ"ל. וכן הוא ברבינו בחיי שם וז"ל: ולא הזכיר "ציץ" מפני שהוא כלי זהב אינו בכלל הבגדים, עכ"ל.

אולם יעוין **בתוס' נזיר** (נד: ד"ה ת"ש) וז"ל: ואומר ר"ת, דתכשיטי כלי מתכות שפיר מיקרו בגדים, כדכתיב בבגדי כהונה (שמות כח) אלה הבגדים אשר יעשו, וחשיב ציץ, עכ"ל. ובספר **טל תורה** (שם) וכן בשו"ת **מהרש"ם** (ח"ב סי' רכד) הקשו, דהא באמת לא נכתב הציץ, בהך קרא ד'אלה הבגדים אשר יעשו'. ועיין שם בשפת אמת וז"ל: אף על גב דבהך קרא דואלה הבגדים לא כתיב ציץ, מ"מ כיון דבאותה פרשה כתיב נשמע דהוי ג"כ בכלל הבגדים וכו', עכ"ל.

ועיין **בחיידושי הריטב"א** (שבת סג: ד"ה מציץ) וז"ל: מציץ. פירוש שהוא חשוב ככלי גדול, ואף על פי שאין בו שלש על שלש, וא"ת ומנא לן שהוא מקבל טומאה, י"ל דאיתקש לבגדי כהונה כדכתיב (שמות כח) ואלה הבגדים אשר יעשו וגו' ועשית ציץ וגו', ובכל מקום הוא חשוב בכלל בגדי כהונה גדולה, עכ"ל.

וגם **מהחזקוני** (שמות כח ד) נראה דנקט דהיה בגד, דנתקשה וז"ל: ואלה הבגדים חז"ק אמאי לא הזכיר ציץ ומכנסים, עכ"ל. ולא תירץ כהאבן עזרא ודעימיה. ועיין גמ' סוכה (ה:). דנין כלי מכלי ואין דנין כלי מתכשיט, ע"כ. והיינו דציץ נחשב 'תכשיט'. ופירש רש"י וז"ל: תכשיט - מלבוש לאדם, עכ"ל.

משה פרנס, נוי יארק

בעל מחבר ספר פרשת המלך

ולהשלמת הענין נביא כאן את הדברים שנשמטו מדברי מ"ר הגה"צ שליט"א:

בענין מה שהבאנו מה**אבן עזרא** [והכלי יקר] שציץ אינו נחשב בגד, ולכן אינו נזכר בפסוק 'ואלה הבגדים'. יש להוסיף שכדברים האלו מפורש גם **בבעל הטורים** (שם): 'ולא הזכיר ציץ, שלא היה מין בגד'.